

„RUSZIN VOLTAM,
VAGYOK, LESZEK...”

„RUSZIN VOLTAM, VAGYOK, LESZEK...”

NÉPISMERETI OLVASÓKÖNYV

Szerkesztette

Fedinec Csilla és Cserniczkó István

Charta XXI Egyesület • Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

A kiadvány megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Lektorálta

BÁRÁNY ERZSÉBET

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász;
Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza)

SUSLIK ÁDÁM

(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron)

Technikai munkatársak

DEMETER ANDREA • TÓTH-OROSZ ENIKŐ

Ez a mű a felsőoktatásban használatos tankönyv

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Charta XXI Egyesület, 2019

© Szerzők, 2019

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolat

A kiadásért felel a két kiadó vezetője

Szöveggondozó Gál Mihály

A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 792 8

Tartalom

Előszó (<i>Surján László</i>)	9
---------------------------------	---

IDENTITÁS, NYELV, ÖRÖKSÉG

A keresztény világ határán: a Kijevi Rusz	
a 10–13. században • FONT MÁRTA	13
<i>A kelet-európai térség etnikumai</i>	15
<i>A Kijevi Rusz létrejötte, fennállása, virtuális egysége</i>	18
<i>A Rusz délnyugati régiója: Halics–Volhínia 1199–1386</i>	21
<i>A Rusz egységét kifejező intézmény: az egyház</i>	24
<i>Kijevi örökség?</i>	25
A Kárpát-medencei szlávok nyelve a honfoglalás	
korában • ZOLTÁN ANDRÁS	27
<i>A pannóniai szláv dialektusok</i>	29
<i>Mikor kezdődött a szláv–magyar együttélés?</i>	33
<i>Egy új magyar etimológiai szótár kívánalma</i>	38
Ruszkok, rutének, ruszinok vagy ukránok? A lengyel és litván	
fennhatóság hatásai, 1340–1654 • VARGA BEÁTA	41
<i>A Litván-Rusz Nagyfejedelemség (1340–1385)</i>	41
<i>A lengyel–litván perszónáluniótól a reálunióig</i>	
<i>(1385–1569)</i>	44
<i>Az 1569. évi lublini reálunió. A Rzeczpospolita kialakulása</i>	48
<i>Az 1596. évi breszti vallási unió és következményei</i>	56
<i>A mai ukrán területek a 17. század első felében –</i>	
<i>„Ukrajna leírása Moszkóvia határától Erdély határáig”</i>	61
<i>Ukrajna és az ukránok</i>	63

A magyarországi ruszin egyházszervezet kialakulása és fejlődése. Az ungvári unió • MOLNÁR FERENC	65
<i>Az ortodox egyházszervezet</i>	66
<i>A katolikus egyház befolyásának kezdetei</i>	71
<i>Az ungvári unió</i>	74
Ruszinok és zsidók Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában • KONRÁD MIKLÓS	84
<i>A hegyvidéki akció</i>	85
<i>Kárpátaljai zsidók és nem-zsidók</i>	89
Jászi Oszkár és a ruszinok: a ruszin önrendelkezés esélyei 1918–1919-ben • SZAKÁL IMRE	92
<i>A Magyarországi Rutének Néptanácsa</i>	93
<i>Keleti-Svájc</i>	96
<i>Autonómia vagy gyámság?</i>	100
<i>A ruszin autonómia a gyakorlatban</i>	105
Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok • CSERNICSKÓ ISTVÁN – FEDINEC CSILLA	117
<i>A csehszlovák állam és Kárpátalja</i>	118
<i>A csehszlovakizmus</i>	120
<i>Hogy került a ruszin többségű Podkarpatszka Rusz az új államhoz?</i>	122
<i>Prága viszonya a helyi nyelvhez</i>	125
<i>A nyelvi polémia és következményei</i>	130
<i>A nyelvi vita az oktatásban</i>	133
Teleki Pál és Kárpátalja • ABLONCZY BALÁZS	138
<i>Alapok</i>	138
<i>A sorsdöntő év</i>	140
A „magyar-oroszok” kérdése • CSERNICSKÓ ISTVÁN – FEDINEC CSILLA	147
<i>A Kárpátaljai Kormányzóság</i>	148
<i>Hivatalos kétnyelvűség a Kárpátaljai Kormányzóságban</i>	154
<i>A ruszin nyelv és a geopolitika</i>	159
<i>Nemzetiségi oktatásügy</i>	164
<i>A ruszin nyelvtan kérdése</i>	166
<i>A magyar-orosz nyelvváltozat jellemzőiről</i>	170
<i>A Kárpátaljai Tudományos Társaság</i>	174

A lengyelországi lemkók a 20. században: a kitelepítésektől az etnikai újjáéledésig • LAGZI GÁBOR	178
<i>Kisebbségi létben a független Lengyelországban</i>	180
<i>A lemkó szétszórattatás évei: 1944–1947 és ennek következményei</i>	185
<i>Az újjászületés és újjászerveződés jegyében: lemkók 1989 után</i>	190
<i>„Belga identitás” és „kis haza”</i>	193
Ruszinok Szlovákiában • HALÁSZ IVÁN	196
<i>A két világháború közötti időszak</i>	196
<i>A második világháború után és a szocializmus alatt</i>	199
<i>Ruszinok 1989 után</i>	202
<i>A ruszin alapú politizálás Szlovákiában</i>	204
Ruszin nemzetiségi önkormányzatiság a rendszerváltás utáni Magyarországon • DOBOS BALÁZS	208
<i>Történeti előzmények</i>	208
<i>A ruszin nemzetiség a népszámlálások tükrében</i>	211
<i>A kisebbségi elismeréshez vezető út</i>	214
<i>A ruszin kisebbségi önkormányzatiság intézményesülése</i>	217
<i>Részvétel az Országgyűlés munkájában: a ruszin nemzetiségi szószóló választása</i>	225
<i>A ruszin nemzetiségi önkormányzatok főbb működési területei</i>	227
Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai ruszin nyelv(járás) átértékelése • CSERNICSKÓ ISTVÁN	228
<i>Ruszin reneszánsz Kárpátalján</i>	229
<i>A nyelv mint áru</i>	233
<i>A ruszin nyelv megítélése a mai Ukrajnában</i>	236
<i>A turizmus mint kitörési pont</i>	239
<i>Jellegzetes ízek és ízes szavak</i>	241
<i>A helyi szláv dialektusok a populáris kultúrában</i>	243
<i>A kárpátaljai nyelvjárások és a magas kultúra</i>	244
<i>A dialektusok a politikai kampányokban és a közterületi reklámokban</i>	246
<i>Politika és identitás</i>	247

Ruszinok a változó posztszovjet geopolitikai térben • BOTTLIK ZSOLT – PETE MÁRTON	257
<i>Fantomhatárok a posztszovjet térségben</i>	258
<i>Ruszinok: a negyedik keleti szláv csoport?</i>	262
<i>Lehetséges utak</i>	268
<i>A ruszinok településterülete az ezredfordulón</i>	269

POSTE RESTANTE

Olvasmányok

A rutének • BONKÁLÓ SÁNDOR	273
II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai • (Részletek)	275
A nemzeti ébredés kezdetei Kárpátalján • AVGUSZTIN VOLOSIN	280
A magyar oroszokról • SZABÓ ORESZT	287
Ady halotti maszkjával vándorolva • JÓCSIK LAJOS	290
Kárpátalja a magyar hazában • CS. SZABÓ LÁSZÓ	300
Az Északkeleti-Felvidék • CHOLNOKY JENŐ	304

Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok

CSERNICKSKÓ ISTVÁN¹ – FEDINEC CSILLA²

Az első világháború végén bekövetkező csehszlovák államalapítás sajátossága, hogy az ún. történelmi országok – Csehország, Morvaország és Cseh-Szilézia – a történelmi közjog, a korábban önálló államisággal nem rendelkező Szlovákia – a természeti jog, Kárpátalja pedig – afféle közvetett önrendelkezés formájában – a társulási jog alapján került az új állam keretei közé. A jogalapok különbözősége a regionális szerkezetben és az etnikai összetételben is megmutatkozott. A „csehszlovák” állam 1921-es alkotmánya nemzetállamként határozta meg a köztársaságot, és említést sem tett a kisebbségekről. A nemzeti önrendelkezés jegyében folytatott háború eredményeképpen a nemzetállam ideálját a leginkább a vesztesek, Ausztria és Magyarország mondhatta magáénak, Csehszlovákia egy francia és brit minta szerinti nemzetállam volt.³

A csehszlovák konstrukció különösen figyelemre méltó nyelvi szempontból. A nyelvi repertoár (Linguistic Repertoire) – az egyének vagy a beszédközösségek különböző társadalmi kontextusaiban használt nyelvi változatok összessége – tartalmazhat több nyelvet is, amelyeknek több változata van. A nyelvi repertoár egy (többé vagy kevésbé pontosan) meghatározott területen használt elemeit sorolhatjuk egyetlen nyelvhez (annak különféle változataihoz), de akár két vagy több nyelvhez (illetve azok változataihoz) is. Azokon a területeken, ahol a nyelvi repertoár elemeit több, egymással Ausbau viszonyban álló nyelv kodifikált és sztederdizált autonóm változatai között osztják meg, vita alakulhat ki arról, hogy a nyelvi repertoár egyes elemei

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja, Beregszász; Pannon Egyetem, Veszprém.

² MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

³ Zeman, Zbyněk: *Edvard Beneš – politický životopis*. Praha: Mladá fronta, 2000. 51. Vö. Szarka László: *A multietnikus nemzetállam: Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2016.

melyik autonóm változat hatókörébe sorolhatók. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a 100 évvel ezelőtt, 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejött (első) Csehszlovák Köztársaság területén használatos nyelvi repertoár elemeit milyen politikai és egyéb elvek alapján kategorizálták, különös tekintettel Kárpátalja abszolút többséget alkotó szláv lakosságára.

A csehszlovák állam és Kárpátalja

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait kutató kiterjedt szakirodalom egyik alapkérdése: milyen mélyen gyökereztek a felbomlás okai a Monarchia politikai szerkezetében, társadalmában, a korabeli európai tendenciákban? Két tényező alapvető szerepére kell rámutatnunk: az egyik a nagyhatalmak szerepe, a másik pedig a nemzetiségi mozgalmak felerősödése. A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon: 1849-ben, amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918/19-ben, amikor elősegítették azt.⁴

A Monarchia összeomlásához vezető nemzetiségi szecesszióknak mindaddig nem létezett reformalternatívája, amíg a Monarchiával szemben ellenséges nagyhatalmak körében nem vált a háborús célpolitika részévé a Habsburg Birodalom felszámolása. A bécsi udvar tett kísérletet a helyzet megmentésére a Monarchia föderatív átszervezésével, a terv azonban csak az osztrák részt érintette, a magyar kormány eleve elutasította. A kiegyezés korában a modernizációval összefüggő asszimilációs folyamatokat a türelmetlen magyarosító politika próbálta felgyorsítani, amivel jórészt épp az ellenkező hatást érte el: hozzájárult a nemzetiségi mozgalmak társadalmi bázisának kiszélesítéséhez.⁵

Az első világháborút lezáró békerendszer csupa olyan szerződést rótt a vesztesekre, melyeknek kidolgozásába az utóbbiaknak alig volt beleszólása. Németország vagy Ausztria-Magyarország feldarabolása csak részben történt az etnikai elvek betartásával. Az Osztrák–Magyar Monarchia helyén négy önálló állam: Ausztria, Magyarország, Cseh-

⁴ Cornwall, Mark: *The last years of Austria-Hungary: a multi-national experiment in early twentieth-century Europe*. Exeter: University of Exeter Press, 2002. 240; Romsics Ignác: A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. *Kisebbségkutatás*, 9, 2000, 2. sz. 208; Szarka László: Volt-e reformalternatíva? A Habsburg-monarchia felbomlása. *Rubicon*, 15, 2004, 10. sz. 17.

⁵ Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998. 113–125.

szlovákia és Jugoszlávia (1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország is részesült. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve volt a nemzeti önrendelkezés. Ez azonban olyan mértékben egészült ki más – gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző – szempontokkal, hogy a térség új állami konfigurációja annyira sem felelt meg az etnikai elvnek, mint amennyire azt a demográfiai adottságok lehetővé tették volna. Csehszlovákia megalakulásakor a korábbi Monarchia területének 33%-át tudta magáénak, viszont rendelkezett a korábbi birodalom ipari kapacitásának 70%-ával. Kárpátalján azonban nem volt jelentős ipar, a lakosság döntő többsége mező- és erdőgazdaságból élt, az országos átlagnál sokkal szegényesebb körülmények között.⁶

Nem sokkal azután, hogy Wilson amerikai elnök közzétette a Monarchia nemzetei számára az autonóm fejlődés lehetőségét kínáló tizennégy pontját, az egyesült államokbeli csehek és szlovákok szervezetei 1918. május 30-án aláírták a közös állam kialakításáról szóló megállapodást – a pittsburghi egyezményt –, amelynek értelmében Szlovákia külön közigazgatással fog rendelkezni, a szlovák pedig hivatalos nyelv lesz. A párizsi székhelyű ideiglenes csehszlovák kormányt a nyár és kora őszi folyamán egymás után ismerték el a leendő Csehszlovákiát képviselő intézményként. Az ideiglenes kormány október 18-án Párizsban, október 28-án pedig Prágában kihirdette Csehszlovákia függetlenségét, amivel megszületett az új állam.⁷

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi szerződést, melynek értelmében az ország területe tovább gyarapodott. E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a zömében ruszinok lakta Kárpátalja (Podkarpatská Rus) területét önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. A katonai térfoglalás jóval a nemzetközi döntés

⁶Gellner, Ernst: *Nationalism*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1997; Romsics: *A nagyhatalmak*, 2000, i. m.

⁷Michela, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika, és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba – Budapest: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016. 16–18.

előtt megkezdődött, északról a csehszlovák hadsereg, délről a román hadsereg már 1919 első felében megszállta a területet. A román hadsereg csak a trianoni békeszerződés aláírása után vonult ki a területről.⁸

A csehszlovakizmus

A Monarchia romjain kialakuló Csehszlovákia sajátossága, hogy nem volt egyetlen államalkotó etnikuma. Azt az ellentmondást, hogy az új állam nemzetállamként született meg, miközben többnemzetiségű volt, az ország alapítói, T. G. Masaryk és politikusi köre a csehszlovakizmus doktrínájával próbálta meg feloldani, amely abból indult ki, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, illetve a durvább felfogás szerint a szlovákok valójában csehek. A cseh vezetők abban reménykedtek, hogy idővel a két nép összeolvad, és kialakul közös identitásuk. A Csehszlovák Köztársaság nemzeti ideológiájának megalapozásában pedig a Nagymorva Birodalom „örökségének”, különösen a Cirill és Metód hagyomány előtérbe helyezése kapott jelentős szerepet, amely része volt a kulturális nacionalizmusnak. A szlovákok is azonosulni tudtak vele, a „kultúrnemzeti” koncepciót hivatott megerősíteni a szlovákok nemzeti mozgalmán belül.⁹

Edvard Beneš már 1916-ban Párizsban kiadott francia nyelvű írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliányi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliányi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna ösztöfolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.”¹⁰ Egy későbbi, angol nyelvű munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága”; „ugyanazt a nyelvet beszélik”, „a szlovák

⁸ Rychlík, Ján: *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. I. Bratislava: Academic DTP, 1997.

⁹ Michela: *Trianon labirintusaiban*, 2016, i. m., 88–98; Kowalská, Eva: Cirill és Metód mint nemzeti szentek a szlovák nacionalizmus politikai propagandájában. In Fedinec Csilla – Vizi Balázs – Ilyés Zoltán – Simon Attila (szerk.): *A közép-európai-ság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 2013. 197–209.

¹⁰ Beneš, Edvard: *Détruisez l’Autriche-Hongrie: La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire*. Paris: Librairie Delagrave, 1916. 5.

dialektus kevésbé tér el a csehtől”.¹¹ Hasonló véleményét fejezte ki a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is 1923-ban cseh nyelven és ruszin fordításban is megjelentett kötetében,¹² illetve egy későbbi munkájában is: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. [...] A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel.”¹³

A csehszlovák időszakban két országos népszámlálásra került sor, 1921-ben és 1930-ban. A lakosság nemzetiségi összetételének felmérése politikailag a legfontosabb kérdés volt, mert ez igazolta a független Csehszlovák Köztársaság létjogosultságát. Az 1921. évi 256. sz. ún. népszámlálási törvény alapján a „kommunikációban használt nyelv” helyett a „csoporthoz tartozást” vették alapul, ami lehetővé tette többek között a zsidóknak és a cigányoknak nemzetiséggé nyilvánítását. A „nemzetiség” kérdése és definíciója harcokat hozott nemcsak a csehszlovákiai nemzetiségekkel, hanem a csehek és a szlovákok között is. Noha hivatalosan létezett a „csehszlovák nemzetiség” is, megvolt a lehetőség a cseh és a szlovák nemzetiség külön-külön regisztrálására. A törvény szerint a második népszámlálásra 1925-ben kellett volna sort keríteni, azonban akkor elmaradt. Az 1927. évi 47. sz. törvénnyel 1930-ra írták ki a következő népszámlálást, részben a gazdasági válság hatására, részben a nemzetközi minták alapján döntöttek a tízéves periódus mellett.¹⁴ Csehszlovákia lakosságának alig több mint fele (1921-ben 51,1%-a, 1931-ben 55,4%-a) tartozott a cseh etnikumhoz. A köztársaság szlovák lakossága lényegesen kisebb lélekszámú volt, mint a német kisebbség. Ráadásul Csehszlovákia részévé vált Kárpátalja is, ahol az államfordulat előtt egyáltalán nem éltek csehek, szlovákok is csak igen kis számban, viszont a terület lakosságának zömét egy harmadik szláv nemzetiség, a ruszinok alkották.

Kárpátalja népességének összetételére hatással volt a migráció – főleg a magyar lakosság távozása az anyaországba, az oroszországi események előtt menekülő oroszok, a lengyel területekről szintén illegálisan átszivárgó ukránok, valamint a lengyel és orosz területekről egyaránt érkező zsidók. A zsidók az orthodox, nem magyarul beszé-

¹¹ Beneš, Edvard: *Bohemia's Case for Independence*. London: Allen and Unwin, 1917. 1.

¹² Масарик Т. Г.: *Словяне по войнѣ*. Ужгород, 1923.

¹³ Masaryk, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918*. Prague: Orbis, 1925. 13.

¹⁴ History of Population census in 1868–1940. Czech Statistical Office. https://www.czso.cz/csu/czso/history_of_population_census_in_1868_1940 (2018-12-01)

lő közösségeket gyarapították, az oroszok és az ukránok pedig egyes képviselőik politikai szerepvállalása miatt kerültek középpontba. Az illegális bevándorlás ellen változó sikerrel léptek fel a csehszlovák hatóságok. A magyar területek etnikai összetételébe való állami beavatkozás is elkezdődött az 1920-as évek elején a földreformmal együtt járó kolonizációval – a hegyvidéken élő ruszin lakosság, és az állam megalapításában fontos szerepet játszó cseh legionisták letelepítése az alföldi területekre, a határövezetbe, a stratégiai fontos vasúti csomópontokhoz.¹⁵

Az első Csehszlovák Köztársaságban nem volt antiszemita kurzus, sőt az 1930-as évek közepéig politikai antiszemitizmusról sem lehet beszélni. A csehszlovák alkotmány a Monarchiában csak felekezeti csoportként számon tartott izraelita népességet nemzetiségi jogosítványokkal is felruházta. A zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetése döntően a német és a magyar nemzeti kisebbségek létszámát csökkentette. A népszámlálások alkalmával a zsidóságot e nemzetiség bevallására biztatták, presszionálták vagy önkényesen így regisztrálták. Ehhez hasonlóan a görög katolikusokat ruszinokként igyekeztek feltüntetni, a magyar anyanyelvű cigányokat pedig cigány nemzetiségüként vették számba.

Hogy került a ruszin többségű Podkarpatszka Rusz az új államhoz?

A csehszlovakizmus ideológiája választ ad arra, hogyan szervezhető államot a cseh és szlovák elemből álló „csehszlovák” nemzet, azonban nem ad választ arra, hogyan került az új országon belülről a mai Kárpátalja területe. Ezzel kapcsolatban négy tényezőt emelünk ki.

Az első a régió geostratégiai elhelyezkedése. Ezt magyarázza, hogy nem etnikailag jól körülhatárolható közigazgatási egység jött létre, hanem minden oldalról mesterséges határok övezték. Csehszlovákián belül Kárpátalja nem foglalta magában az összes csehszlovákiai ruszin többségű régiót. A saint-germaini szerződés értelmében Eperjes és környéke Szlovákiához került, a trianoni békeszerződés pedig Máramarost megosztotta Csehszlovákia és Románia között a Tisza folyó vonalán. A csehszlovák–magyar határ megvonásánál pedig a dualizmus korában megépített vasútvonalak (a nép körében: „trianoni vasút”) el-

¹⁵ Szakál Imre: *Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2017.

helyezkedése volt mérvadó. A ruszinok lakta terület mozaikosításának nemcsak politikai vetülete volt, hanem a kodifikált nyelvvel nem rendelkező népesség nyelvfejlődését is erőteljesen befolyásolta. Ugyanakkor a Csap–Técső vasútvonal biztosította az összeköttetést Románia és Csehszlovákia között, Románia ezen az egyetlen vasútvonalon jutott hozzá a hadianyaghoz az 1859-ben alapított Škoda Művektől, Csehország legnagyobb fegyver és tömegközlekedési eszközt gyártó vállalatától. A magyar revizionizmus kivédése 1920–1921 folyamán létrehozták védelmi katonai szövetség, az ún. kisantant államai közötti közvetlen kapcsolatot Kárpátalja területe biztosította.¹⁶

A második tényező a csatlakozás megalapozása a belső jogban. A csehszlovák Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról 1919. november 18-i Általános Szabályzat már tartalmazta, hogy a kárpátaljai ruszin nép mérvadó polgáraival és képviselőivel folytatott előzetes tárgyalások után és tekintettel a párizsi békekonferencia döntésére a kormány kötelezi magát a kárpátaljai ruszin terület autonóm egységként való megszervezésére. A köztársaság Alkotmánylevele (1920) az önkéntes csatlakozás mítoszát rögzítette.¹⁷

A harmadik tényező a csatlakozás „forgatókönyve”. Mind a helyi ruszinok, mind az észak-amerikai kontinensen élő diaszpóra körében elindultak politikai mozgalmak. A diaszpóráközösségekben az egyesült államokbeli Amerikai Ruszinok Néptanácsa vette fel a kapcsolatot T. G. Masarykkal, a későbbi csehszlovák államelnökkel, és tartott „népszavazást” a Csehszlovákiához csatlakozásról.¹⁸ Az északkelet-magyarországi vármegyékben több néptanács alakult, amelyek különböző formában kinyilvánították véleményüket a hovatartozással kapcsolatban. A régió keleti és délkeleti részén az ukrán orientáció volt a legerősebb, ezen a területen a magyar királyi adminisztráció erőteljesen működött, illetve nagyon közel volt Galícia, ahol igen erőteljesen nyilvánult meg az ukránok nemzeti felszabadító mozgalma. Ugyanakkor a máramarosi részen az is megfogalmazódott, hogy Kárpátalját vagy Romániához kellene csatolni, vagy pedig a ruszinok alkossanak önálló államot. Az értelmiség nagyobb része, valamint a városi lakosság zöme – Ungvár, Munkács, Beregszász magyar, zsidó, német, el-

¹⁶ Rychlík: *Češi a Slováci*, 1997, i. m.

¹⁷ Bakke, Elisabeth: The Principle of National Self-Determination in Czechoslovak Constitutions 1920–1992. *Central European Political Science Review*, 10, 2002, No. 3. 173–198.

¹⁸ Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge: Harvard University Press, 1978. 85.

magyarosodott ruszin népessége – Magyarország kötelékében akart maradni. A régió nyugati területein, többek között Szolyva környékén, de különösen Eperjes vidékén viszont sokan voltak, akik a Csehszlovákiához való csatlakozást követelték. A csehszlovák küldöttség a párizsi békekonzferencián Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolása érdekében a kárpátaljai ruszinok „népi akaratiyilvánításának” dokumentumaira – az USA-beli ruszin emigráció körében megtartott népszavazásra, valamint a szolyvai, az eperjesi és az ungvári nemzeti tanácsok határozataira hivatkozott.

A negyedik tényező a nyelvi ideológiákon nyugvó válasz a fenti kérdésre. A változatosságában is egységes, két kodifikált sztenderddel rendelkező csehszlovák nyelv ideológiája a 19. században gyökerezik, és a pánszláv ideológiából nőtte ki magát. A pánszláv egység eszméjéhez kapcsolódik a cseh–szlovák–ruszin testvériség elmélete is. A 19. század derekán Jan Kollár¹⁹ a pánszláv testvériség jegyében négy „fő ág”-ra osztotta a szláv népeket: orosz, lengyel, cseh és „illír”, melyek mindegyikének „saját dialektusa” van, és melyek mind „kisebb dialektusokra és szub-dialektusokra” oszlanak. Kollár szerint ez a „szláv kölcsönösség” (ahogyan ő nevezte: Slawische Wechelseitigkeit),²⁰ amit angolul „Slavic Reciprocity”-ként nevez meg Brown és Maxwell.²¹ Maxwell²² „literary dialects” terminussal írja le ezt a jelenséget. Lényegét úgy foglalja össze, hogy egy nyelvnek akár több helyesírása (sztenderd változata) is lehet, és a több helyesírási normával rendelkező irodalmi nyelv mögött ott áll a nagy szláv egység elmélete.

A 19. századi szerzők a cseh ág részeként tartották számon a szlovákot is. S bár eredetileg Kollár a ruszinokat az orosz ághoz tartozónak tekintette, mások a szlovákokkal együtt kezelték az északkelet-magyarországi ruthén/ruszin népességet is. „Az északi szlávok, vagy másképp csehszlovákok („Czechoslaven”), akiket valójában szlovákoknak és rusznákoknak vagy ruszinnak neveznek, azonosnak lehet tekinteni, mivel nyelvhasználatukban nem nagyon térnek el egymástól” – foglal-

¹⁹ Kollár, Jan: *Über die Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und undarten der slawischen Nation*. Leipzig: Otto Wigand, 1844. 9.

²⁰ Kollár, Jan: O literarnég wzagemnosti mezi kmeny a nářečmi slawskýmí. *Hronika*, 1, 1836, No. 1. 39–56; Kollár, *Über die Wechelseitigkeit*, 1844, i. m.

²¹ Brown, Geoffrey – Maxwell, Alexander: Czechoslovak Ruthenia’s 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. *Nationalities Papers*, 44, 2016, No. 6. 952–953.

²² Maxwell, Alexander: Literary Dialects in China and Slovakia: Imagining Unitary ationality with Multiple Orthographies. *International Journal of Sociolinguistics*, 164, 2003. 129–149.

mazott például Tomášek,²³ a ruszinokat a szlovákokkal együtt testvér népek és nyelvnek tekintve. Valamivel később Moravčík hasonlóan látta a helyzetet: „A szlovák nemzet kétségkívül a legrégebb lakója a magyar földnek, mely benépesíti a hegyvidéket, a Tátra aljától Pozsonyon át Máramarosig terjedő területet, beleértve a három millió főnél többet számláló két törzsét, a szlovákokot és a ruszint.”²⁴

„A 19. századi irodalmi tradíciók, melyek a független Csehszlovákiában virágoztak, nem meglepő módon kedvező attitűdöt alakítottak ki Ruthénia iránt, mely az első világháborút követően lett az új köztársaság része. A cseh sajtó explicit szláv retorikával üdvözölte a régió Csehszlovákiához csatolását” – írja Brown és Maxwell.²⁵ A csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt fóruma, a *Národní Listy* című lap 1919. május 9-i számában így úgy üdvözölte Ruszinszko Csehszlovák Köztársasághoz kerülését: „kívánságunk, hogy a csehszlovák nemzet minden ágát egyesítsük, teljesült”. Ugyanazon év május 22-i számában a fentebb már megismert „pánszláv összetartozás”-ra hivatkozott az újság, amikor ismételten hírt adott arról, hogy Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, s hangsúlyozta: mindez „nem imperialista cselekménnyel történt, mint bármely más rezsimmel történt volna, hanem a szláv szeretet jegyében”.

Prága viszonya a helyi nyelvhez

Az 1920. évi nyelvtörvény és annak 1926-ban született végrehajtási rendelete lehetővé tette a Kárpátalja területén abszolút többséget alkotó szláv népesség nyelvének használatát a közigazgatásban, a hivatalokban, a kultúrában és az oktatásban is. Subtelny szerint a csehszlovák hatóságok nagyobb fokú politikai, kulturális és nyelvi önállóságot biztosítottak a Kárpátalján élő szlávoknak, mint amelyet azok valaha is élveztek.²⁶ Ez a nyelvi szabadság azonban gyakorlati problémákat is a felszínre hozott. Elsősorban azt, hogy a régióban hivatalos nyelv-

²³ Tomášek, Ján [Thomas Világosváry]: *Der Sprachkampf in Ungarn*. Zagreb: Ljudovit Gaj, 1841. 32.

²⁴ Moravčík, Ján: Úvahy o budúcom postaveniu slovenského národa v Uhrách. *Pešťbudínské vedomosti*, 2, 1862. március 20. 1. 32.

²⁵ Brown–Maxwell: *Czechoslovak Ruthenia's*, 2016, i. m., 955.

²⁶ Subtelny, Orest: *Ukraine: A History*. Toronto: University of Toronto Press, 2009. 448.

ként használandó nyelvnek három sztenderd változata volt használatos ebben a korszakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

A helyi szláv lakosság egyik jelentős problémája ebben az időszakban az egységes nyelvi irányzat hiánya volt.²⁷ A kárpátaljai szlávok körében már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törekvései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes a nyelvszemlélet. Három nyelvi irányzat volt elkülöníthető: a ruszofil (nagyoros), az ukranofil és a ruszinofil. Bonkáló így jellemezte a korabeli nyelvi helyzetet: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot.”²⁸

A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét.²⁹ Nem volt egyetértés a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat tölthetné be az irodalmi nyelv (sztenderd változat) funkcióit. S bár más ruszinok lakta régiókban – így Galíciában vagy épp a Csehszlovákián belül Szlovákiához, és nem Kárpátaljához tartozó északkeleti részekben – szintén volt polémia a nyelvi irányzatok között, minden kétséget kizáróan Kárpátalján volt a leginkább kiélezett. Moser ennek okát abban látja, hogy sehol másutt nem töltött be a ruszinok nyelve hivatalos funkciókat, csak itt, ezért ebben a régióban volt a legnagyobb tétje annak, milyen nyelvet, nyelvváltozatot használnak sztenderdként.³⁰

A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak

²⁷ Штець, Микола: *Літературна мова українців Закарпаття і східної Словаччини (після 1918)*. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво, 1969.

²⁸ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs: Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1935. 62.

²⁹ Tichý, František: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1938; Капраль, Михаил: Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica*, XX, 2003. 176–182; Капраль, Михаил: Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia*, VIII, 2008. 178–195; Плішкова, Анна: *Русинський язык на Словенську (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2008. 37.

³⁰ Moser, Michael: Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In Tomasz Kamusella – Motoki Nomachi – Catherine Gibson (eds.): *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan UK, 2016. 129.

tekintett ruszin mozgalommal szemben.³¹ Az alapvető prágai hozzáállás azonban a be nem avatkozás elve volt. Lubor Niederle, a korszak neves szlavistája amellet foglalt állást 1919-ben a *Národní Listy* című lapban megjelent írásában, hogy a kétségekívül vitás nyelvi helyzetben hagyni kell, hogy az események a maguk medrében folyjanak. Ám a klasszikus *laissez faire* nyelvpolitika következetes alkalmazását a hétköznapi gyakorlatok nem tette lehetővé.

Burian megállapítása szerint a nyelvpolitika elsősorban a hivatalok és az iskola nyelvhasználatát érinti közvetlenül.³² Ezt igazolja, hogy amikor a csehszlovák hatóságok Kárpátalja területén elkezdtek megszervezni az állami közigazgatást és az oktatást, szembekerültek azzal a nagyon is valós és konkrét kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen az Általános Szabályzatban (1919) meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet a közigazgatásban és az oktatásban használni kell. A kérdés tisztázása érdekében 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához.

A távoli tartományból érkezett levélre 1919. december 20-án 62.756/19.902. n.o. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter.³³ A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: „Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hozott a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A levélnek ez a része tehát tartja magát a nyelvi be nem avatkozás elvéhez.

A második bekezdés egyértelműen amellet foglalt állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna, emellet fölösleges is,

³¹ Brown–Maxwell: *Czechoslovak Ruthenia's*, 2016, i. m., 958.

³² Burian, Peter: *The State Language Problem in Old Austria. Austrian History Yearbook*, 6–7, 1970. 87; lásd még Kymlicka, Will: *Liberalism, community, and culture*. New York: Oxford University Press, 1989.

³³ Spisovný jazyk pro Podkarpatskou Rus. 62756/6902. sz. dokumentum, 1919. december 20. Czech National Museum Archives, Fond Starý collection.

s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. „Egy mesterséges új szláv nyelv kidolgozása Kárpáti Rusz számára nem csupán nehéz dolog volna (melyet egy helyszínre kiküldött külön tudományos bizottság semmiképp se tudna megoldani), de tudományos szempontból meglehetősen kérdéses, azonban a mi szláv politikánk felől nézve nemkívánatos. [...] Egy ilyen nyelv megalkotása veszélyesen felerősítené a széthúzó erőket, amelyek időnként megjelennek népünk soraiiban” – áll a levélben.

A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségkívül a „maloruské” (azaz kisorosz nyelv) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („haličskou ukrajnštinu”). Érdekes azonban, hogy a galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus használandó Kárpátalján. „A fonetikus helyesírást Galíciában mesterségesen vezették be, és a kárpátruszinok körében nem túl népszerű, ezért célszerű az etimológiai írásmóddal felváltani” – fogalmaztak Prágában.³⁴ Miközben tehát elismerik a Kárpátok gerince által elválasztott keleti szlávok nyelvi egységét, a cseh döntéshozók külön sztenderd (eltérő helyesírási norma) bevezetéséről határoznak a csehszlovákiai ukrán nyelvűek számára. Moser meglátása szerint Prága éppen azért nem javasolta a fonetikus elvekre épülő helyesírási norma bevezetését Kárpátalján, mert a csehszlovák tudósok tudatában voltak annak, milyen jelentőséget tulajdonított a közös írás egységesítő szerepének az ukrán nyelvi mozgalom.³⁵

A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

³⁴ Шевельов, Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ: Сучасність, 1987. 249; Пушкаш, Андрей: *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918–1945*. Москва: Институт славяноведения РАН – Издательство «Европа», 2006. 92.

³⁵ Moser: Rusyn, 2016, i. m., 129.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei.³⁶

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy politikai és szakmai szempontból célszerű volna tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Avgusztin Volosin – a dualizmus korában kiadott – grammatikája volt.

Érzékelhető módon a prágai szakértők abból a szláv testvériség ideológiájából indultak ki, amelyre a ruszin többségű régió Csehszlovákiához csatolását alapozták. Az is kivehető a levélből, hogy a Kárpátalja területén beszélt szláv nyelvváltozatokat az orosz ághoz tartozónak, az orosz irodalmi nyelvvel lefedett dialektusoknak tekintették. Az, hogy a prágai testület tagjai elképzelhetőnek tartották egyidejűleg az ukrán és az orosz sztenderd használatát és oktatását a régióban, és egy regionális ruszin sztenderd kodifikálásától sem riadtak vissza, beleillik a csehszlovakizmus koncepciójába, amely szerint egy nyelvnek akár több helyesírása is lehet.

Pushkash úgy véli, a prágai álláspont háttérében nem a demokratizmus, hanem az „oszd meg és uralkodj” elve játszotta a főszerepet. Meggyőződése szerint abban, hogy a csehszlovák időszak két évtizede alatt mikor melyik (az ukrán vagy az orosz) nyelvi irányzat kapott (nagyobb) támogatást, elsősorban a régiót irányító csehszlovák állami főhivatalnok személyes álláspontja és Prága politikai érdeke volt meghatározó.³⁷ Akárhogyan is, a prágai szakértők levele nem oldotta meg a nyelvi kérdést. A három nyelvi irányzat közötti vetélkedés tovább folytatódott.

³⁶Lásd Magocsi: *The Shaping of a National Identity*, 1978, i. m.; Пушкаш: *Цивілізація или варварство*, 2006, i. m., 93–94; Думнич, Юрій: *Українізація школи на Подкарпатській Русі нуд час Чехословацького періода*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, 2009. 7; Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010. 30–31; Tichy, 1938. helyett: Tichy: *Vývoj současného spisovného jazyka*, 1938, i. m. 112; Сюсько Михайло: *Українська літературна мова на Закарпатті (20–30 рр. XX ст.): чинники мовного розвитку*. In *Уб: Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови*. Ужгород: Гражда, 2004. 351.

³⁷Lásd Пушкаш: *Цивілізація или варварство*, 2006, i. m., 92–94.

A nyelvi polémia és következményei

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszki Hia-dort, akik azonban a csehszlovák korszakban nem éltek Kárpátalján.³⁸

Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyarón”-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. És bár az 1935. október 6-án induló *Nedilia* [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

Az ideológiai fronton is folyó küzdelemben főként az orosz (ruszofil) és az ukrán (ukranofil) irányzat állt élesen szemben egymással. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai alkalmazását tartotta

³⁸ Ez időszakban Magyarországon éltek, s csak a terület Magyarországhoz történt visszacsatolása után tértek vissza – rövid időre – a régióba.

célszerűnek, utóbbi azonban a galíciai ukrán sztenderd³⁹ bevezetését és használatát tekintette céljának.

Az orosz irányzat nyelvi programja összefoglalásának tekinthető Alekszej Gerovszki rövidke írása.⁴⁰ A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel című orosz nyelvű munkájában négy nyelvváltozatot különít el: *a)* északi nagyorosz (severno-velikorusskoe narechie); *b)* déli nagyorosz (juzhno-velikorusskoe narechie); *c)* fehérorosz (belorusskoe narechie); *d)* dél-orosz vagy kisorosz (juzhno-russkoe vagy malorusskoe narechie). A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az ukrán irányzatot megosztónak, mesterségesen importálnak tekintette Gerovszki.

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régiójára jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet⁴¹ az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközéül a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz (nagyorosz) nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német, a francia és az olasz nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliaiak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak. „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak beve-

³⁹ Azért lényeges a „galíciai” jelző használata az ukrán sztenderd kapcsán, mert akkor már formálódóban volt a szovjet-ukrán sztenderd dialektus kodifikálása az ukrán nyelvterület Szovjetunióhoz tartozó területein.

⁴⁰ Геровский Алексей: *Борьба чешского правительства с русским языком*. 1938. http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm (2018-12-01)

⁴¹ Lásd Ferguson, Charles A.: Diglosszia. In Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat, 1975. 291–317; Trudgill, Peter: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003. 38–39.

zetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem” – fogalmaz például Igor Husznai.⁴²

Hasonló logika mentén érveltek más ruszofilek is. Pavlovics Az orosz kultúra és Podkarpatszka Rusz című röpiratában így ír: „Ez a ½ millió lélek az orosz nép legkisebb ága, kedvezőtlen anyagi körülmények között él, önmagában nem képes önálló kultúrát kialakítani. A maga módján kiállta a magyarosítás nemzeti próbáját. [...] Ez az ág csak az orosz kultúra többi részével egységben képes fejlődésre.”⁴³ A folytatásban a 19. századi pánszláv ideológia elvei köszönnek vissza: „Az orosz kultúra csúcsa az orosz irodalmi nyelv, mely a Rusz minden ága számára közös. Minden nagy népnek egyetlen irodalmi nyelve van, akárhány nyelvjárás is van a beszélt nyelvben. Így van ez a németeknél, a franciáknál és más nemzeteknél. [...] Pedig egyes népeknél bizonyos nyelvjárások között nagyobb különbségek vannak, mint az orosz nyelv változatai között. [...] Provence lakói úgy beszélnek, hogy a párizsiak meg sem értik őket. Azonban a franciák irodalmi nyelve közös a francia nemzet minden ága számára. Ezt a közös irodalmi nyelvet oktatják minden francia iskolában. Nekünk, oroszoknak is van egy mindenki számára közös irodalmi nyelvünk.”⁴⁴

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet.⁴⁵ A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott

⁴² Гусьнай, Игорь: *Языковой вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ: Книгопечатня „Св. Николая”, 1921. 27. <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Husnaj21.html> (2018-12-01)

⁴³ Павлович Н.: *Русская культура и Подкарпатская Русь*. Ужгородъ, 1926. 12–13.

⁴⁴ Uo. 15.

⁴⁵ Birčák, Volodimir: *Dnešní stav podkarpatské literatury*. In *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava, 1936; Paňkevič, Ivan: *Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi*. In Chmelař, J. – Klíma, S. – Nečas, J. (ed.): *Podkarpatská Rus*. Praha, 1923. 131; Пацькевич, Іван: *Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей*. Prága: Orbis. 1938.

nyelvi szövegekkel igazolták. De a helyi értelmiség jelentős része is az ukrán irány mellett foglalt állást. Közöttük tarthatjuk számon Vaszil Grendzsa-Donszkij költőt, író, szerkesztőt is. Az *Ukrai 'ns'ke Slovo* [Ukrán szó] című lap 1938. április 13-án megjelent 21. számában írta: „Külön irodalmi nyelv Kárpáti Rusz számára igazából nem kell [...], valami új nyelv megjelenése veszélyes segítség volna a széttagozó törekvéseknek, melyek népünk soraiban régtől megjelennek. Azért, mert Kárpáti Rusz helyi ruszin nyelvjárása kétségtelenül az ukrán nyelvjárása, tehát az itteni polgárok irodalmi nyelveként az ukrán nyelvet kell elfogadni, amit szomszédjaik és rokonaik használnak.” Majd így folytatja: „Mi Kárpátalján szép ukrán nyelven beszélünk, olyan nyelven, mint testvéreink Galíciában, Bukovinában vagy Nagy-Ukrajnában.”⁴⁶

Az ukrán irányzatot egyértelműen politikai indíttatású szeparatizmusnak tekintette nemcsak Husznai Kárpátalján, hanem például a Kárpátok túldalán Scsegolev⁴⁷ és Szvisztun⁴⁸ is. Az ukrán nyelvi mozgalom mögött mindkét szerző lengyel és osztrák-német megosztó politikai célokat feltételezett, s az ukrán nyelvi mozgalom megjelenését a romantika korszemlére vezették vissza.⁴⁹

A nyelvi vita az oktatásban

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. Az 1929-ben alakult és 1939-ig működő Tanítói Egyesület az ukranofil, az 1921 és 1938 között fennálló Tanítói Társaság a ruszofil pedagógusokat tömörítette elsősorban. Előbbi folyóirata az *Uchitelskij Golos* [Tanítói Hang] (1930–1939), utóbbié a *Narodna Shkola* [Népi Iskola] (1921–1938) volt. Az Tanítói Egyesület céljai között szerepelt az ukrán tan-

⁴⁶ Idézi Ференц, Надія: В. Гренджа-Донський про мову Закарпатців. In Галас, Б. (ред.): *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент, 1993. 315., 317.

⁴⁷ Щеголевъ, Сергѣй: *Украинское движеніе, какъ современный этапъ южно-русскаго сепаратизма*. Кіевъ, 1912.

⁴⁸ Свістунъ, Филиппъ: *Що єсть – украинофильство? Его исторія и теперешняя характеристика*. Львовъ: Общество имени Михаила Качковскаго, 1912.

⁴⁹ „Az a kisorosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irredenta jelentése van” – írta Bonkáló 1940-ben. Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. (Második, bővített kiadás.) Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1940/1996. 58. Lásd pl. Свістунъ: *Що єсть*, 1912, i. m., 129–131.

nyelvként való bevezetése, a Tanítói Társaság ellenben az orosz tannyelvként való használata mellett érvelt.

A prágai kormányzat támogatta ugyan a cseh(szlovák) nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is. Klima írásából tudjuk, hogy a cseh, illetve szlovák nyelven tanulók aránya jelentősen meghaladta a cseh és szlovák nemzetiségűek arányát Kárpátalján, ugyanakkor számos nemzetiség képviselői tanulhattak anyanyelvükön ebben az időszakban Kárpátalján.⁵⁰ Bár a cseh(szlovák) tannyelvű iskolák száma fokozatosan nőtt a régióban, a „nép nyelvén” oktató iskolák száma ennek ellenére jelentős volt.

Nem szerepel azonban az oktatási statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvként számon tartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban (nagy)orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan intézmények is, ahol a helyi ruszin nyelvjárást használták tannyelvként.⁵¹ Az oktatásban alkalmazott nyelvváltozat nagyrészt a helyi tanerő nyelvtudásától, nyelvi orientációjától függött.⁵² A korabeli helyzetet érzékelteti a kortársak véleménye: „a tanulók nyelve paprikajancsiéra emlékeztet, orosz és ukrán anyagból összeöltött, mely azonban megőrizte kárpátorosz foltját” – írta A. Lukovich 1929-ben a *Karpats'kij Svet* mellékletének 5. oldalán.⁵³ Pajkos, aki tanító volt egy Ungvár közeli településen az 1930-as években, így emlékezett vissza erre az időszakra: „A nyelvi kérdés felforgatva a teljes anarchiáig: ahány iskola, annyi »tannyelv«. Akár egy iskolán belül is saját ízlésüknek megfelelően oktattak a tanárok [...] A gyerekek nem tudták, melyik tanárhoz ho-

⁵⁰ Клима, Виктор: Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In Эдмунд Бачинский (ред.): *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ужгородъ: Русскій Народный Голось, 1936. 103; Магочий, Павло Роберт: *Історія України*. Київ: Критика, 2007. 518.

⁵¹ Небесник, Іван: Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919–1938 роках. In Галас (ред.): *Українська мова*, 1993, i. m., 237–244; Магочий: *Історія України*, 2007, i. m., 518; Brenzovics: *Nemzetiségi politika*, 2010, i. m., 31.

⁵² Небесник: *Українська мова*, 1993, i. m.; Магочий: *Історія України*, 2007, i. m., 518; Левенець Ю. та ін. (ред.): *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 270.

⁵³ Idézi Венжинович Н. – Кондор М.: Мовна ситуація на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття. In Галас (ред.): *Українська мова*, 1993, i. m., 75.

gyan forduljanak, milyen »nyelven« feleljenek, hisz csak saját anyanyelvjárásukat tudták jól.”⁵⁴

Shevelov a következőképpen foglalta össze a helyzetet: „Az ukrán parasztok sokszor azt sem tudták, milyen nyelven beszélnek. [...] Ami még rosszabb, a kárpátaljai értelmiség sem volt sokkal jobb helyzetben. Egyesek úgy gondolták, hogy a helyi nyelv a ruszin (de akkor a számtalan egymástól eltérő nyelvjárás közül melyiken nyugszik ez a nyelv?), mások felháborodottan utasították el ezt a szerintük bárdolatlan falusi nyelvjárást, és az egyházi szláv hagyományra hivatkoztak, annak számtalan változatával.”⁵⁵

A tankönyvek két irányzatot képviseltek. A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét,⁵⁶ az ukranofilek pedig Panykevics Ivan több kiadást megért grammatikáját⁵⁷ részesítették előnyben.⁵⁸ A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv korabeli sztenderd változatával.

⁵⁴ Пайкош, О.: Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років ХХ ст. In Галас (ред.): *Українська мова*, 1993, i. m., 256–257.

⁵⁵ Shevelov, George Y.: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies*, XI, 1987. 223.

⁵⁶ Сабов, Євменій: *Русскій літературний языкъ Подкарпатской Руси и новая грамматика русскаго языка для среднихъ учебныхъ заведеній Подкарпатской Руси*. Munkács, 1925. A borítón nem szerepel a szerző neve. A kötetről lásd Пайкош: Мовна боротьба, 1993, i. m., 257; Шевельов: *Українська мова*, 1987, i. m., 248; Магочий, Павло Роберт: Языковой вопрос. In Уő (ред.): *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004. 96; Мозер, Міхаель: Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia*, IX, 2011. 249. Moser szerint az valójában nem Szabó, hanem Alekszandr Grigorjev Eperjesen élő orosz emigráns munkája.

⁵⁷ Панькевич Іван: *Грамматика руського языка для молодших клас шкóл середних и горожанских*. Мукачево: Типографія „Карпатія”, 1922. Újra kiadva 1927-ben és 1936-ban. A nyelvtan alapos nyelvi elemzését lásd Чучка Павло: Закарпатська стихія в „Граматиці руського языка...” І. Панькевича. In Галас (ред.): *Українська мова*, 1993, i. m., 328–335; Мозер, Міхаель: „Грамматика руського языка” Івана Панькевича та Галицька українська мова в Підкарпатті. In Квестослава Копорова (ed.): *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністіки*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 2009. 68–93.

⁵⁸ Moser szerint jellemzi a régióban élő szláv értelmiség nemzeti mozgalmainak fejletlenségét, hogy a programadó ruszofil és ukranofil grammatikát egyaránt emigránsok írták Kárpátalján. Moser: *Rusyn*, 2016, i. m., 129.

A Panykevics-féle nyelvtan tucatnyi ábécéskönyv, olvasókönyv és más tankönyv nyelvi mintájául szolgált.⁵⁹ Ezek a kiadványok az oktatás ukrán irányvonalát erősítették,⁶⁰ mint ahogyan a Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények is, melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. Ez utóbbi azokat a szavakat, kifejezéseket, melyek a szerkesztő szerint a helyi tanulóifjúság számára nem érthetők, lábjegyzetben regionális nyelvjárási megfelelőikkel magyarázta.⁶¹

Egy idő után Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét és feloldani az iskolai nyelvi káoszt, hogy 1937-ben szavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát (az orosz vagy az ukránt) használják a ruszinok iskoláiban. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a szavazást. A megkérdezett intézmények 73,3%-a (313 iskola) Szabó ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 26,7% (114 oktatási intézmény) szavazott.⁶² A referendum azonban nem terjedt ki Podkarpatszka Rusz teljes területére, és eredményeit is ellentmondásosan fogadták az érintettek. Az orosz irányzat hívei győzelemről beszéltek, míg az ukrán orientáció képviselői megkérdőjelezték annak eredményeit. Az ekkor már az utóbbi irányzat egyértelmű szellemi vezéralakjának számító Volosin például így nyilatkozott: „Egyetlen szülő, egyetlen anya sem akarja, hogy gyermekét olyan nyelvvel kínozzák az iskolában, amelyet tőlünk több ezer kilométerre beszélnek. [...] Mindkét kulturális irányunknak észre kell vennie, mi szór szét bennünket, ne hallgassuk meg azokat, akik személyes számításból vagy valaki más érdekeit szolgálva megoszt minket, hanem a szeretet rendjét kell követnünk!”⁶³ A szavazás inkább tehát csak közvélemény-kutatás lett, nem oldotta meg az oktatásban használandó sztenderd változat körüli zavaros helyzetet, az ukranofil irányzat híveit viszont a cselekvésre, a csehszlovák kormányzattal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta.

⁵⁹ Плішкова: *Русинський язык*, 2008, i. m., 51.

⁶⁰ Magocsi: *The Shaping of a National Identity*, 1978, i. m.

⁶¹ Шевельов: *Українська мова*, 1987, i. m., 250.

⁶² Левенець Ю. та ін. (ред.): *Закарпаття*, 2008, i. m., 271; Magocsi: *The Shaping of a National Identity*, 1978, i. m., 226; Shevelov: *The Language Question*, 1987, i. m., 205; Шевельов: *Українська мова*, 1987, i. m., 257.

⁶³ Idézi Мишанич, Олекса (ред.): *Волошин А. І. Вибрані твори*. Ужгород: Видавництво Закарпаття, 2002.

Egy-egy nyelv sztenderd változatának kidolgozása során (azaz a sztenderdizáció és kodifikáció folyamatában) a nyelvi tervezés elméletében és gyakorlatában alapvetően négy lényeges lépést különböztethetünk meg: kiválasztás, kodifikáció, elterjesztés és kidolgozás.⁶⁴ A kiválasztás voltaképpen annak eldöntése, hogy mely nyelv/nyelvváltozat legyen az alapja a sztenderd változatnak. Ezt követően ezt a változatot kodifikálni kell, azaz nyelvtanokban, szótárakban, kézikönyvekben, helyesírási szabályzatokban stb. rögzíteni kell a sztenderd normát. Az elterjesztés az a fázis, amikor – elsősorban az oktatás révén – a kodifikált normát minél szélesebb körben megismertetik, és ennek használatára felé terelik a lakosságot, a sajtót stb. A kidolgozás a kodifikált norma állandó „karbantartását” jelenti: a folyamatosan változó nyelvi norma nyomon követését, stilisztikai bővítését, differenciálását, a kodifikációs feladatok finomhangolását. Ezeket a lépéseket összefoglalóan sztenderdizációnak nevezi Haugen,⁶⁵ mert ezek révén válik egy dialektus sztenderd nyelvvé. A nyelvpolitika, illetve a nyelvtervezés elméleti keretében szemlélve a korszakban zajló nyelvi polémiát, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban a ruszinofil irányzat a kiválasztásban a helyi nyelvjárástól fölé boltozódó, azokat ötvöző új irodalmi nyelv megteremtését tűzte ki célul, az ukranofilek az ukrán, a ruszofilek az orosz irodalmi nyelv mellett döntöttek. A kodifikációban az ukrán és orosz nyelvi mozgalom az iskolai nyelvtanokat alkalmazta elsősorban, a ruszinok a szépirodalmi és tudományos művek révén közelítették az irodalmi nyelvváltozat kialakítása irányába. Az elterjesztés legfőbb eszközét az iskolai oktatásban látták. A kidolgozásra, a már rögzített normák gondozására, fejlesztésére azonban az adott történelmi, politikai viszonyok közepette egyiknek sem volt reális lehetősége.

⁶⁴Lásd például Neustupny, J. V.: Basic Types of Treatment of Language problems. *Linguistic Communications*, 1, 1970. 77–100; Fishman, A. Joshua: Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó, 1998. 31–50; Haugen, Einar: A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 1998. 143–160.

⁶⁵Haugen: A korpusztervezés kivitelezése, 1998, i. m.